

ӘОЖ 93/94

ӨЗБЕКСТАНДАҒЫ ҚАЗАҚТАР: ӘДЕТ ҒҰРЫПТАРЫНДАҒЫ ЕРЕКШІЛІКТЕРІ

Зиналиев Атабек Толкин угли

zinalievatabek@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Тарих факультеті 1 курс студенті

Ғылыми жетекшісі – т.ғ.к., доцент С.З. Раздыков

Аннотация. Өзбекстандағы өмір сүретін қазақтардың тарихы, олардың мемлекет ішіндегі қарым-қатынастары және өзбек ұлтымен ара-қатынастары. Өзбек еліндегі біздің қандастардың тілі мен мәдениетіне шолу жасап оларға талдау жүргізу. Өзге елде қалай өмір сүріп жатқанына анықтама беретін боламын.

Өзбекстандық қазақтар тәрбиесімен ерекшеленеді. Қазақстанда тұратын қазақтар оларға қарағанда еркін өмір сүргенді жақсы көреді. Олар еуропалықтарға ұқсайды. Мен олардың кітапқа жазылғандай керемет өмірді сүреді деп айта алмаймын. Өзбекстандық қазақтар қарапайым, жауапкершілігі мол және олар басқаның қайғысына ортақтаса алатын ерекше жандар.

Жалпы, Өзбекстанда 2 миллиондай қазақ бар еді. Совет кезінде Өзбекстан үкіметі олардың 150 мыңнан астамын бәріміз бір совет халқы боламыз деп паспорттарына «өзбек» деп жаздырылған болатын. Тәуелсіздік алған соң ұлттық саясат жүргізілді.

Екінші дүние жүзілік соғысы кезінде 7 Кеңес Одағының батыры шыққан Бостандық ауданы 1956 жылы саяси шешімнің нәтижесінде Өзбек КСР-ның құрамына өтіп кетті. Бұл шешімге жергілікті қазақтардың еш қатысы жоқ. Себебі Бостандық ауданын беру туралы шешім шығарылмас бұрын халық арасында ешқандай референдум ұйымдастырылмаған.

Бостандық ауданынан Қазақстанға көшетін қазақтарға арнайы статус берсе. Себебі олар Қазақстан территориясынан тысқары өз еркімен қалып қойған жоқ. Баяғы қазақ жерінде тұрып келеді. Қарапайым ғана зейнетақы есебін ауыстыру мәселелеріне қатысты да Қазақстан мен Өзбекстан арасында арнайы келісім жоқ. Өзбекстандағы еңбек тәжірибие Қазақстанға келгенде есепке алынбайды.

Мұқтар Шаханов айтқандай, басына өзбектің тақиясын киіп алып, «әкем – қазақ, мен – өзбек» деп өзбекше сөйлейтін балалары бар аралас отбасы емес, қазақ дәстүрін сақтаған, қазақ тілінде оқытатын мектептерде білім алатын қандастарымыз ойымызға түсуі керек.

Өзбекстанда Қазақ ұлты өзгеше рөл ойнайды. Себебі: өзбек және қазақ ұлттары бір-бірімен тату өмір сүріп келуде.

Қазақ тілді бұқаралық ақпарат құралдары Өзбек елінде өте аз тіпті жоқ деп айтуға болады. Бүгінде Өзбекстанда үш қазақ театры бар. Оның біреуі — Нөкістегі «Бес қала» театры, екіншісі — Жызақ облысының Гагарин қаласындағы Анарқұл Құлманов атындағы республикалық қазақ театры болса, үшіншісі — Ташкент облысының Жоғарғы Шыршық ауданындағы қазақ театры. Сондай-ақ, қазақтар үшін кемшіл тұстар өте көп. Мәселен, соңғы 10 жыл ішінде Өзбекстанда 500-қазақ мектебінің саны қазірде кемеюде. Көрші елдегі қазақтардың кем дегенде бір туысқаны Қазақстанға қоныс аударған. Қазақ диаспорасының өкілдері туыстарымен күнделікті байланысып, еліміздегі өзгерістер мен жаңалықтардан хабардар болып отырады.

«Ата салтың – халықтық қалпың» демекші, өз жұртының қадір – қасиетінен мәлімет беретін ғұрып қасиетпен, оған мейлінше құрметпен қарау – ұлтымызға, елдігімізге сын. Тыңдар құлаққа, көрер көзге, сезінер жүрекке танымал, басқа елдерде жоқ дәстүр өрнектері, ортақ мұралары, тұрмыс – тіршілігіндегі керемет салт – дәстүрі мақтаныш сезімін тудырып, жұртшылықты жалпы отаншылық пен елжандылыққа тәрбиелеуде маңызды міндет атқарады.

Өзбекстандағы қазақтардың салт дәстүрлерінің айырмашылығы аса қатты жоқ. Қазақ халқы салт-дәстүрге сүйене отырып, өзара қарым-қатынасын реттеп отырған, бір-бірін үнсіз түсініп, сыйласқан. Қазір сол дәстүрдің біразы ұмыт болды. Қазақтың салт-дәстүрі ағайын, туған-туыс, көршілер арасында жақсы қарым-қатынастың қалыптасуына және ынтымақтастықта өмір сүруіне жол ашқан.

Бүгіндері атаулары өзгерсе де, кейбір салт-дәстүрлерді қаймағын бұзбай сақтап отырған өңірлер бар. Мысалы, ат тұлдау, аяққа жығылып кешірім сұрау, ақсарбас атау, аунату, байғазы беру, босаға байлау, енші беру, ерулік беру, жылу жинау, қалау айту, қазан шегелеу сияқты дәстүрлер сақталған. Десек те қолданыстан мүлдем шығып, ұмыт болғандары да жетерлік екен. Қазақтың салт-дәстүрін зерттеп жүрген ғалым, сыншы Дандай Ысқақтың айтуынша, қазақ халқы салт-дәстүрден ешқашан аттап кетпеген.

– Қазақ салт-дәстүрді құрмет тұтып, қалтқысыз орындаған халық. Өйткені сол арқылы барлық қарым-қатынасты ушықтырмай реттеп отырған. Яғни, көп мәселені дәстүр жолымен шешкен. Тіпті құда түсудің, олармен тез табысудың жолын да қарастырып қойған. Қазаның жолы ауыр дейтін қазақтың салт-дәстүрі неге ұмыт қалды? Мысалы, «Біз шанышар» дәстүрін алсаңыз, одан қазақтың балаға деген қамқорлығы мен оның болашағы үшін жасалатын қадамдарын байқауға болады.

Ертеректе қазақтарда қонақтарын ақы алмай күткен, ол үшін арнайы жатын үйлерін, ас дайындайтын асханасын, күтушілерді, тіпті көлігіне дейін алдын ала сайлап қоятын болған. Қонақтың жағдайын жасап, дұрыс күте алмаса сөгіс естіп, тіпті ондайда айыпқа дейін салатын болған. Мәселен, табакқа салынған еттің ақ тамыры не қол еттің безі алынбай қонағына тартылса, айыбын қоса төлеген. Осы көп тегін тамақтың бірі – түстік ас. Қазақ түскі асын жаз кезінде таяқтың көлеңкесі жоғалып, күн шаңырақтың үстінен түскен кезде ішкен. Осы уақытқа тап келгендер үй иелерімен бірге отырып, шайын ішіп, тамағын жеген соң аттанып кетеді. Көбіне қона бермейді. Және сырға салу салт дәстүрі Өзбекстан халқында ұмытылмаған.

Қыздың өлі-тірісі деп бір мал әкеледі. Көбіне қой немесе жылқы әкелінеді. Әкелінген киттер беріледі, негізі алдын ала келісіп алынса аттарын атап береді. Көбіне алтын заттар

береледі. Қыздың анасына «ана сүтінің» ақысы мен құдағи қоржын табыс етіледі. «Ана сүтінің» ақысына көбіне анасына жеке алтын зат алып береді. Құдағи қоржынның ішіне піскен ет, тәттілер, арақ-шарап салады. Қоржынның сырты сақина, білезік, моншақтармен көмкеріледі. Оларды қоржынды ашқан қыз жақтың кісілері бөлісіп алады. Соңында қыздың анасына «қыздың қалыңы» деп ақша беріледі. Бұл ақшаны бұрындары қалың мал деп атаған. Ары қарай той жалғасады.

Етке отырған кезде күйеу бала сыбағасы төс тартылады. Төс тартылған табақты қайтарып берген кезде жігіт ішіне ақша салып береді. Үлкендер жағына бауыр асату басталады.

Құда, құда дегізген,
Құйрық бауыр жегізген.
Айналайын баладан
Құдасы бар дегізген,

- деп құдаларға бауыр асату басталады. Бауыр асатуда бауыр мен құйрық май ортасына қатық жағып бір бірден құалардың бәріне таратып шығады. Бауырдан жеген құдалар табаққа ақша салатын бұл салт дәстүрі өзгеше тәрізде өтеді.

Өзбекстанда қазақтар бір біріне мейірімді, ынтымақты, өз салт дәстүрлерін ұрпақтан-ұрпақ өткізіп келе жатыр. Қыз ұзату, бет ашар, тұсау кесер, т.б. Үйлену тойы кезінде айтылатын дәстүрлі өлең, жыр. Және жәй өлең емес, өзіндік айтылар әні, ерекше ұлттық тәрбиелік маңызы бар. Мұны іздеп тапқан жазушы Уахап Қыдырханов. Аушадияр деп атаалтын бұл жырдың үлгілерін шетелдегі қазақтар сақтап, бізге жеткізген. Шынын айту керек бұл қазіргі Қазақстан елінде айтылмайды, халық жадынан мүлде шығып кетіп ұмытып кеткен.

Жыр жаңа қосылған жастарға арналады. Мұндай ақыл, үлгі, өнеге, тәлім тәрбие туралы толғауды санамалап айту дәстүрі бар. Ұлтымыздың ұлағатты салтының бұл түрін өмірге енгізетін болсақ, мәдени қазынамыз да, өнеріміз де өсе түсер еді. Қазірдеде осы салт дәстүрлерді де сақтап қалған.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Сәтбаева Ш. Әдеби байланыстар. – Алматы: Жазушы, 1974. – 216б.
2. Sattarov, Q. Uzbekistonda Qozoq Fol'klori (Kazahkij fol'klor v Uzbekistane), 1972.
3. Қазақ әдебиеті . Қазақ энциклопедиясы. – Алматы: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2010.